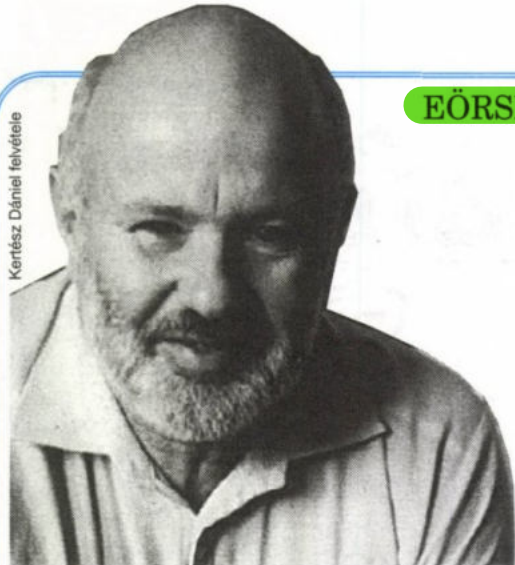

Időm G

1990. november

Első bejegyzés

Szeretném felidézni Gombrowicz huszonnégy argentin évének bármelyik napját, banálisan, a fárasztó ébredést, pisálást, fogmosást, a megbeszélés és véletlen találkozásokot, azt a módot, ahogy 8610 napjának bármelyikét bebutorozta tényekkel és emberekkel, végül az ágyba készülődést, egyedül vagy asszonyal, esetleg – bár erre nincs egyértelmű írásos bizonyíték – fiúval, szeretnék belülről kivilágítani egy napot, amelybe begyömöszölte túlfellett, sokszögletű énjét. Elképzelem például egy Tandil nevű kisváros utcáin, tempósan sétáló emberek, mindegyikük nyakán ugyanaz az arc, egy kapu felett tábla: „Nueva Era, napilap”, belép, megkérdi a szerkesztőt, akadnak-e Tandilban írók. A szerkesztő felhúzza az orrát, ebben a városban hetven festő dolgozik, az írók közül pedig szabad legyen csak Cortezt megemlítenie, aki fővárosi lapokba is publikál. Ül Gombrowicz a kávéházban Cortezzel és még hat fiatal íróval, tisztelik, mert már 54 éves, és mert híres idegen szerző, egy sort sem olvastak tőle, de Gombrowicz erre nem reagál, nagy hiba volna, ha magáról beszélne, és nem tekintené magától értetődőnek, hogy vele kapcsolatban minden köztudomású,

látom Gombrowiczot 1961 valamelyik hétfőjén egy Buenos Aires-i vendéglőben, egyedül ül, igen ízletes halat fogyaszt éppen,

látom egy mulatságon, az emberek egyszer csak párokra esnek szét, ámultan tapasztalja, hogy a tánc okozza a zenét, megterített kerek asztalnál ül egyedül, bámulva a kétnemű forgatagot,

látom Goya városában (1956) egy kutya, boltja előtt egy szatócs, vörös teherautó. Kommentár nem illik ide, „itt minden olyan, amilyen”. Ül a Club Sozialban, kávé iszik. Beszélget egy Genaro nevű fiúval. Úgy érzem, a fiú fogai kiállnak, és a tenyere izzad. Eszembe jut Dzsordzsi, akivel egy házban laktam 1944 őszén, neki álltak ki a metszőfogai, elbizonytalanodom. A szemközi falon mindenesetre egy majom meg egy papagáj,

látom egy helyi érdekű vasúton, a sűrű tömegbe ékelődve, megígérte, hogy megtekint egy kiállítás, 1949-et írunk, esetleg '62-t, egyébként utálja az intézményesített műbámulást, a társadalmi eseményre sekélyesült művészetet, de három fiatalember hívta, az egyik – 16 éves – tehetséges költő, valószínűleg zsebtolvaj is, séta közben szaltózik a járdán, a másiknak még nem hallotta a hangját, pedig ült már vele a város tucatnyi kávéházában, könnyezni is látta, Gombrowicz érzi, hogy titokzatossága eltökélt, mégsem szabadulhat kerekded értetlenségének vonzásától, a harmadik, nos a harmadik egyszer megjelent a lakásában, ahol betegen feküdt, teát főzött neki és Mesternek

nevezte. Megáll a vonat, nyílt pályán vesztegel, Gombrowicz emlékezetében feldereng a varsói kávéház, ahol emigrációja előtt ő volt a király –

látom, amint betegen fekszik egy kunyhóban, első szegény argentin évében, 1939-ben, bekúszott oda aludni, kimászni sincs ereje, lüktet a foga, az arca (és az idő),

látom, amint Tandilban egy Bahía Blancából származó kommunista diákot faggat, hogy sohasem fogta-e el a kétely, de igenis, elfogta, egyszer, hogyhogy egyszer, Gombrowicz a kétely okára kíváncsi, talán a szovjet koncentrációs táborok vagy Magyarország lerohanása, esetleg Sztálin bűneinek feltárása, nem, nem, egyik sem, a diák hite Kandinsky miatt ingott meg egyetlenegyszer, amiért a kommunisták kiközösítették absztrakt festészete miatt, Gombrowicz rosszalóan csóválja a fejét,

látom, amint szobájában drótokból font légy-csapóval legyeket likvidál, az ablakhálón rejtelmesen átvergődött legyeket, egy pénteki napon, 1958-ban, már a negyvenediknél tart, és eszébe jut, hogy gyerekkorában, a birtokukon a parasztyerekekkel játékból békákat korbácsolt halálra, örömét lelte ebben, most pedig, riadtan észleli, a legyek szenvedése félelemmel tölti el, nem életképtelenség jele ez, nem generációs betegség, kérdi magától –

hiába olvasom a naplót, hiába képzelgek, hiába értem és érzem, kívül vagyok a hősen, nem érzem belülről a bőrét, magánya még feltérképezve is egy másik világ, időm, amelyet vele töltök, akkor gyümölcsözhetne igazán, ha áttörhetné magamból belé, és vissza magamba, de már a Kozmosszal együtt, melyet a véletlenek összejátéka róla nevezett el.

Második bejegyzés

Vissza a Naplóhoz. Az időrendhez. Még mindig: 1953. Vissza a Napló egyik alap gondolatához:

„Támadom a lengyel formát, mert az enyém.”

Czeslaw Milosz megbírálta Gombrowicz regényét, a *Transz-Atlantikot*, amiért ez pusztán az 1939 előtti éretlen, provinciális Lengyelország kicsúfolásában leli örömét, és úgy tesz, mintha ezt a Lengyelországot valami holdkatasztrófa söpörte volna el a föld színéről. „Talán hasznos, sőt szükséges is, hogy saját szakállára leszámolt velük, csakhogy ezek az én szememben olyan emberek, akikkel jó alaposan leszámoltak már.” (Tudniillik a kommunisták.) Milosz soraiból kiolvasható, hogy Gombrowicz eredetiségében régies, külön vonásokat fedezett fel. Don Quijotéhoz hasonlítja, „aki sajátos életet kölcsönzött a szélmalomnak és a birkáknak.”

Válaszában Gombrowicz megállapítja, hogy Milosz a haza szempontjából ítéli meg a művét, ő viszont a sajátjából. Egyébként éppen a pocsk lovagregényeket parodizáló Don Quijote bizonyítja, hogy ábrázolható maradandóan az is, ami kérészerű. Azért ír a '39 előtti Lengyelországról, mert csak ezt ismeri. A *Transz-Atlantik* mégis a jelen és a jövő lengyeleit veszi célba, mert „számomra a nemzeti formának mint olyannak a legyőzése a fontos, hogy eltávolodjunk a »lengyel stílus«-tól, bármilyen legyen is ez.” Műveiben a

Gombrowiczcsal

modern embernek és a formának a viszonyát akarja felülvizsgálni, „azét a formáét, mely nem közvetlenül magából az emberből következik, hanem »emberközi« sajátosság.”

Mit jelent ebben az összefüggésben, hogy a „lengyel forma” az ő formája is?

A Transz-Atlantik satirikus kéjjel figurázza ki az üres pátoszú lengyelt, aki még mindig párbajozik, de már üres – töltetlen – pisztollyal, üres a hazafisége, a gesztusrendszere, a hierarchiatisztele, üresek úri murijai is. A regény leggyakoribb jelzője az „üres”.

Miért Gombrowicz ez a forma?

És miért olyan specifikusan lengyel?

Magyarkodó dédapám párbajozott még. A családi hagyomány tudni véli, hogy egyik szemét párbajban vesztette el. Sokszor bámultam szüleim szobájának a falán portréját, egy egészen ügyes olajfestményt, különösképpen a fekete úrt az öregúr jobb szemöldöke alatt. Ami pedig az üresség egyéb megnyilatkozásait illeti: a magyar vidék legjobb prózaírói, Mikszáth és Móricz ennek a kategóriának a szempontjából vizsgálják a dzsentrivilág pátoszát, gesztusait, szokásrendszerét. Milosznak nincs igaza: bármit tettek ebben a térségben a kommunisták, ez a mentalitás nem érdemel részvétet és tapintatot. A Nyugaton működő kommunizmuspecialisták nem azzal vetik el a súlykot, hogy eltúlozzák a kommunizmus bűneit, hanem azzal, hogy egyedülálló, démonikus lélet tulajdonítanak neki. Pedig „a kommunizmus csak a legszigorúbb és legmélyebb egzisztencia álláspontról ítéltelhető el hatékonyan, és sohasem a polgári élet felszínes és tompított álláspontról.”

Gombrowicz nem azért támadja a lengyel formát, mert az övé, hanem azért, mert irtózik tőle. Azért éppen ezt támadja, mert ezt ismeri, ebben nőtt fel, ezt állt módjában a legmélyebben megutálni. Ebben és csakis ebben az értelemben igaz a már többször is idézett mondat a lengyel formáról. Őszintén szólva jobban tetszene, ha így hangzana: „Támadom a lengyel formát, mert el kellene nyomorodnom ahhoz, hogy a magaménak mondhassem.” És még inkább tetszene így: „Támadom a lengyel formát, mert üres és hazug.”

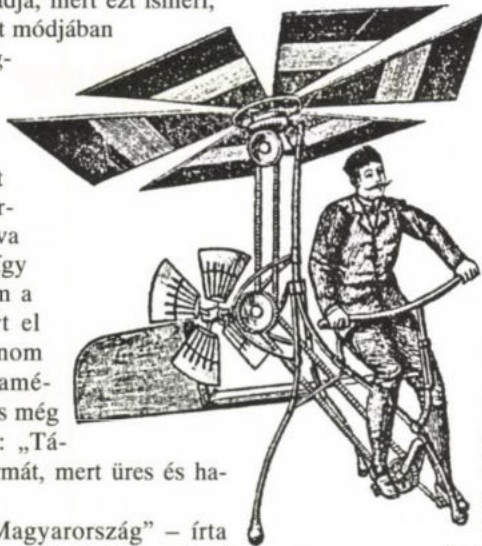
„Haláltó marad Magyarország” – írta Ady. „Ha van Isten, ne könyörüljön rajta, / Veréshez szokott fajta” – írta honfitársairól. Támadta Magyarországot, noha az övé volt, mert olyan, amilyen.

Gombrowicz hadat üzen minden olyan formának, mely nem az Én törvényeiből nő ki. Ez finnyás álláspont, de nem „költői”, nem „irodalmi”. Az esztéta számára a Mű fontosabb, mint az Én, Gombrowicznak erről más a véleménye.

Adynak is: „Én voltam Úr, a vers csak cifra szöveg.”

Manapság ez kisebbségi álláspont. Író úr sétál az utcán, meglát egy bizarr nőt, és arra gondol, hogy találkozott már vele Baudelaire verseiben. Ebből a szempontból én a kivételek közé számítok. Baudelaire-t olvasva asszociálok asszonyokra és nem vice versa.

O. O., a költő versben indokolja, miért nem vett részt a Kádár-korszak ellenzékének aláírási akcióiban. „Na persze ez minden valóban hatékony mozgalom módszere (a nagy világvallásoktól a helyi puccsokig), örülettel az örület ellen” – írja. „Az én esélyem a vers ehhez értek / majd boldog leszek más terepet választani”. Az „örület”, melyet O. O. a költészet nevében elutasított magától, egy szolidaritási nyilatkozat volt, tiltakozás Václav Havelnek és elbarátainak börtönbe rekesztése ellen. Ehhez a költő, a szófaragás kisiparosa eleve nem érthet. Erre az örületes terepre nem merészkedhet, de persze nem azért, mert ott megütheti a bokáját, hanem azért, mert költő. Elhitette magával, hogy a költőnek tartózkodnia kell a cselekvéstől, holott a nem csatlakozás is csak cselekedetek sorában valósulhatott meg. Nem aláírni egy orruk alá rakott papirost épp annyira tett, mint aláírni az ilyesmit. O. O. felismeri a verse végén, felismeri, hogy ha már összeomlik a műhely, akkor Auschwitz és a Gulag füstjében, szemközt a pusztulással „minden jelentéktelennek gondolt hétköznapi becstelenség / feltündöklő rajtuk mint izzó anyajegy”. Ez a nála szokatlanul sikerületlen metafora (a becstelenség mint tündöklő, izzó anyajegy) önkritikus

töltése ellenére sem érvényteleníti az idézett érvelést: sok tehetséges művész praktikus ideológiáját Horthy és Kádár országlása idején. Erre a magatartásra illik Gombrowicz kifejezése, az „idegen forma”. Ez az irodalmi író formája, melyet – legalábbis ebben a versében – O. O. személye példásan kitölt.

Negyedik bejegyzés*

Egy lengyel hölgy levélben arról próbálta meggyőzni Gombrowiczot, hogy „hinni csak akkor lehet, ha akarunk is hinni”, és „A hitbe vetett

hit nélkül nem erős a hit, és senkit sem elégít ki.” A címzett szokott éleselméjűségével megjegyezte, hogy „E hölgy apja bizonyára egyszerűen hitt – előkészítő rendszabályok nélkül. Neki azonban ahhoz, hogy hinni tudjon, előbb akarnia kell ezt, hite megerősítéssel jár.” Az efféle hit nem tűri a kételyt. „És itt felbukkan egy ijesztő analógia. Ha kommunistával beszélünk, nem támad olyan benyomásunk, hogy »hívóvel« társalkodunk? A kommunista is mindent tisztázottnak lát, legalábbis a dialektikus folyamat jelenlegi szakaszában övé az igazság, a bizonyosság.”

Milyen közelről ismerem a hitbe vetett hit görceit és erőfeszítéseit! Én persze kommunista oldalról. És a kommunista számára még kedvezőlenebb a terep! A szeplőtlen fogantatás dogmája nem bizonyítható ugyan, de nem is cáfolható tapasztalati úton, mert egyszeri eseményhez kötődik – mint minden csoda –, és ezért nem ismételtető meg kísérleti célból. Heine pompás viccében, mely szerint Krisztus kínhalála bizonyíthatatlan, mert a harmadik napon eltűnt a corpus delicti, az is benne foglaltatik, hogy a cáfolat úgyszintén bizonyíthatatlan. Ezzel szemben a kommunista pártok tézisei, állításai és ígéretei – mivel folyamatosan és nyilvánvalóan ellentétbe kerülnek a tényekkel – könnyebben megörlök a hitbe vetett hitet. És mégis...

A XX. kongresszus után a kommunistának, ha tovább akart hinni a sztálini és posztstálini Szovjetunió emberiségmegváltó küldetésében, fél órát kellett reggelente a tükör előtt ismételtetni, hogy „A Pravda (a Népszabadság, a Neues Deutschland stb.) mai vezércikkének igaza van.” A magyar forradalom leverése után legalább egy órát kellett szánnia ugyanerre a célra, és ekkor az óvatosabbja a „vezércikkének” és az „igaza”

közé beiktatta már azt, hogy „lényegében” vagy „végső soron”. A prágai tavasz virágainak irgalmatlan letarolása után két órát kellett eltöltenie a tükör előtt, majd amikor a lengyel munkásokat katonai puccsal győzték meg arról, hogy „lényegében” és „végső soron” ők vannak hatalmon, már legalább négy órán át kellett gyakorolnia az öncsalás rítusait. (Most csak az öncsalókká silányodott hívőkről beszélek – a pártállam cinikus oszlopai más praktikákat ütnek és más lapra tartoznak. A rendszer támaszainak többsége persze a két véglet valamiféle – változó arányú – keveredését valósította meg.) Ezek a lelki gyakorlatok sok jó intellektuelt is megdaráltak szellemileg, lelkileg, fizikailag. Az Öncsalás Bajnokai gyakran kaptak infarktust – nem lehet naponta annyi órát álldogálni büntetlenül a tükör

* A harmadik bejegyzés megjelent a Beszélő 1990. december 20-i számában.

előtt –, ideggyógyintézetekbe vonultak vissza pihenni, olyanról is hallottam, aki váratlanul megtért valamilyen vallás kebelébe (mert hit nélkül már nem bírt élni). Meggyőződésem – bár hipotézisemet az orvostudomány feltehetően nem hagyja jóvá –, hogy tulajdon bátyám is, a budapesti tudományegyetem egykori rektora, geopolitikai zónánknak a '60-as, '70-es években elismerten legtehetségesebb elméleti jogásza, akit Thomas Mannon és Babitsón iskolázott irodalmi műveltsége és kiemelkedő intelligenciája ellenére még a Dubcekék ellen felvonuló tankok dübörgése sem ébresztett fel ideológiai narkózisából („A Szovjetunióknak lényegében mindig igaza van”), és most ingét tépdesve, félszavakat motyogva kacszák fel-le pokolként funkcionáló lakásának régi díszletei között, azért lett, legalábbis részben azért, az Alzheimer-kór zsákmánya, mert csak így szabadulhatott meg attól az egyre győtrőbb ellentmondástól, mely a hit akarása és szaporodó tapasztalatai között feszült. Ennek a betegségnek – az agysejtek rohamos tempójú elhalásának – ugyanis, laikus nézetem szerint, pszichológiai okai is vannak. Primitíven kifejezve: inkább felejt az, ha kell, végzetes betegség árán is, akinek elemi lelki érdeke felejteni, mint az, aki organikus kapcsolatokat tart fent a múltjával.

Ami a katolicizmust illeti: Gombrowicz joggal panaszkol (még mindig 1953-at írunk), hogy „A katolicizmusra ma csak mint az ellenállás erejére szabad gondolnunk, az isten pisztollyá vált, amellyel agyon akarjuk löni Marxot... De... Isten diadala ez vagy Marxé? Ha Marx lennék, büszke volnék – az Istennek mint abszolútumnak a helyében azonban nem érezném egészen jól magamat.” Az ideológiák államvallássá silányodva, és a parancsuralkak áldozatos ellenzékének a szolgáltatásban is instrumentalizálódnak, nem valamire, hanem valami ellen irányulnak, eredeti tartalmuk mellékessé válik, olykor feledésbe is merül. A marxista hivatkozású államok vezetői évtizedeken át nem olvastak Marxot (közülük nem egy egész életében legyőzte ezt a kísértést), beérték néhány citátummal, melyet e célból tárolt „ideológusok” kerestek ki a számukra, hogy hatalmukat ezen az obligát módon legitimizálhassák. A keresztény pártok által irányított nyugat-európai országok vezetői behatódobban foglalkoznak a nagy bankoknak, mint az Apostoloknak a cselekedeteivel. A legnépibb katolikus egyház, a lengyel pedig olyannyira pisztolynak tekintette magát, hogy a saját eszméneire is tüzelt, ha azt remélhette, hogy mögöttük eltrafálja Marxot. Amikor például az Auschwitzból hazaszivárgó gyér számú zsidót öldödni kezdték a lengyel parasztok (részint hagyományos antiszemitizmusból, részint hogy ne kelljen visszadniuk az áldozatok elrabolt vagyonát), Wisinsky bíboros nem volt hajlandó pástorlelével formájában fellépni a pogromok ellen, jól értesült források szerint arra hivatkozva, hogy a zsidók megérdemlik a sorsukat, mert ők hozták a lengyel nép nyakára a kommunizmust. A kommunizmus kísértete elűzi a szeretet keresztényi parancsát. Még a „Ne ölj!”-t is hatályon kívül helyezi.

Gombrowicz számára igazi kihívás volt a lengyel hölgy levele. „Van-e közös nyelvem nekem, aki Montaigne-től és Rabelais-től származom, ezzel a hitfanatikus levélírónővel?” Erre a kérdésre néhány oldallal később így válaszol: „Ha élni tudok a katolicizmussal, akkor csak azért, mert egyre kevésbé érdekelnek az eszmék, és egyedül az embernek az eszmével kialakított kapcsolatára helyezem a hangsúlyt. Az eszme ma is, mint mindig, spanyolfal volt, amely mögött más és fontosabb dolgok zajlanak. Az eszme: ürügy. Az esz-

me: segédeszköz.” Még később: „A katolikusoktól nem azt kérdezem, hogy milyen istent vallanak, hanem csak hogy milyen embereké szeretnének lenni.” Továbbá: „Mégkövetelem-e ma az emberiségtől, hogy legyen haladó,

meg, hogy küzdjön az előítéletek ellen, hogy emelje magasra a felvilágosodás és a kultúra zászlaját, hogy segítse elő a kultúra és a tudomány fejlődését? Bizonyára... mindenekelőtt azonban az kívánom, hogy ez a másik ember ne haradjon meg, ne köpjön le és ne kínozzon halálra. És itt találkozom a katolicizmussal. Összeköt vele finom érzékem a pokol iránt, mely természetünkben rejlik, és hogy én is félek az ember túlméretezett dinamikájától.”

Börtönéveim során az ateizmus apostola voltam, térítői buzgalmmal főként a tételes vallások híveit gyötörtem. Közös zárkába rekesztve a különféle dogmahősök összezsapásai elviselhetetlen atmoszférát teremtenek, mert egyrészt a közös rabtartókkal szemben meg kell őrizniük a szolidaritás látszatát, másrészt többet szenvednek egymástól, mint a rabtartóiktól, és még csak farképnél sem hagyhatják egymást, ha már végképp úgy érzik: nem bírják tovább. Harci kedvemet folyamatosan szította, hogy ájtatos ellenfeleimnek – főként a katolikusoknak – a többsége a földi életet konzervatív-nacionalista szemmel ítélte meg, a szabadkőművességet, a felvilágosodást, a liberalizmust és a szocializmust egyaránt a zsidó szellemiség kisugárzásának fogta fel, függetlenül attól, hogy e nagy világnézetek és áramlatok képviselői milyen vallás, nemzet vagy faj szülőiteinek vallhatták magukat. Nem egy esetben a vallásosság, vagy ennek megvallása nem is hitet jelzett, hanem merő negációt, azt, hogy a szóban forgó hitvalló *nem* szabadgondolkodó, *nem* kommunista vagy szocialista, *nem* zsidó. Pozitív tartalmat csak annyiban jelzett ez a vallásosság, hogy segítségével hirdetője mindenki számára *magyarnak* nyilváníthatta magát, a vér jogán.

Szabadulásom után megőriztem materialista világfelfogásomat, de térítői és hitvitázó buzgalmam elhalt. Egyrészt be kellett látnom, hogy az úgynevezett végső kérdésekben csak akkor nyilatkozhatnék a bizonyosság pátozával, ha állításaimat kézzelfogható bizonyítékokkal dúcolhatnám alá. Ezek nélkül azt kellene gondolnom magamról, hogy szellemileg felülmúlok a vallások és az idealista filozófiák legelősebb elméjű képviselőit, akik persze szintén nem szolgálnak kézzel-

fogható bizonyítékokkal. Másrészt Gombrowicz-hoz nagyon hasonlóan egyre inkább úgy véltem – meg is írtam –, hogy egy ember megítélésakor a világ anyagi egységéről vagy teremtett mivoltáról vallott nézetei távolról sem nyomhatnak annyit a latban, mint az az ideológiailag – elismerem – semmitmondó kérdés, hogy elrejt-e az ágy alá, ha hozzá menekülök, vagy hogy besűg-e a rendőrségen, ha szidom az orosz megszállást.

Gombrowiczot az köti össze az egyházzal, hogy ő sem bízik az emberekben, ő is fogékony a pokol iránt, és fél a szépségtől ebben a siralomvölgyben, vagyis az Egyházhöz hasonlatosan nem akar „túlzottan elvárásolódni”.

Csak hogy az Egyház a Szépségre ennek érzéki volta miatt gyanakszik, az elvárásolódás a csábítás követke-

törő építmények lerombolásáért folytatunk, és segít bennünk abban a fáradozásunkban, hogy eljussunk a meztelenséghez és egyszerűséghez, a köznapi, elemi erényekhez.”

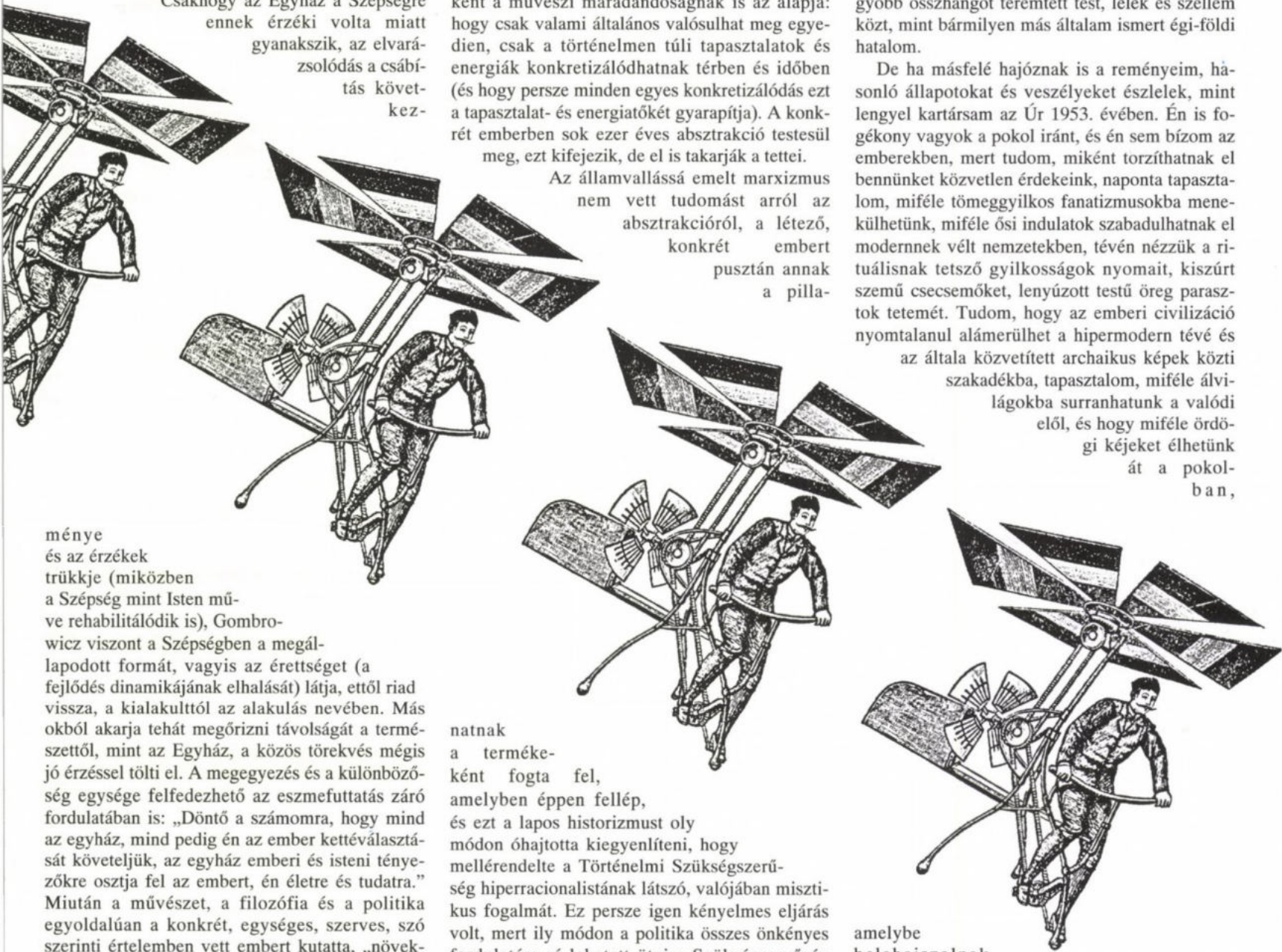
Én is, akinek nem a katolikus egyház, hanem a marxizmus volt az iskolám, létre (vagy ha úgy tetszik: életre) és tudatra elszótom fel az embert. Én is a magam egykori, elsekélyesedett egyházi filozófiáját okolom, amiért praktikus célok érdekében ellaposította ember- és társadalomképünket. Miközben a konkrét, egységes, szerves, szó szerinti értelemben vett emberre, a történelmileg egyszeri lényre helyezte a hangsúlyt, semmibe vette azt a könnyen belátható ténytet, amely egyébként a művészi maradandóságnak is az alapja: hogy csak valami általános valósulhat meg egyedien, csak a történelmen túli tapasztalatok és energiák konkretizálódhatnak térben és időben (és hogy persze minden egyes konkretizálódás ezt a tapasztalat- és energiátöket gyarapítja). A konkrét emberben sok ezer éves absztrakció testesül meg, ezt kifejezik, de el is takarják a tettei.

Az államvallássá emelt marxizmus nem vett tudomást arról az absztrakcióról, a létező, konkrét embert pusztán annak a pillá-

törő szökökutát”, melyet betömtünk praktikus és lapos célok érdekében.

Gombrowicz Krisztust hívja segítségül ehhez a visszavonuláshoz; noha istenben ő sem hisz. Én Krisztus vállalkozásában sem hiszek, inkább csak áldozatnak látom őt. Kilenc óra körül maga is felismerte becsapottságát a keresztfán: „Eli, Eli! Lama Sabaktáni?” – kérdezte kiáltva, miért hagyta el, istenem, engem, és e kétségbeesett kérdésbe én már a megváltás sorsát is beleértelmeztem, a megváltást reménytelen vállalkozásnak tekintem, és ha nem tekinteném annak, akkor sem bíznám másra. Jobban vonzódok egynémely görög istenhez, aki nem törte megváltáson a fejét, de nagyobb összhangot teremtett test, lélek és szellem közt, mint bármilyen más általam ismert égi-földi hatalom.

De ha másfelé hajóznak is a reményeim, hasonló állapotokat és veszélyeket észlelek, mint lengyel kartársam az Úr 1953. évében. Én is fogékony vagyok a pokol iránt, és én sem bízom az emberekben, mert tudom, miként torzíthatnak el bennünket közvetlen érdekeink, naponta tapasztalom, miféle tömeggyilkos fanatizmusokba menekülhetünk, miféle ősi indulatok szabadulhatnak el modernnek vélt nemzetekben, tévéen nézzük a rituálisnak tetsző gyilkosságok nyomait, kiszúrt szemű csecsemőket, lenyúzott testű öreg parasztok tetemét. Tudom, hogy az emberi civilizáció nyomtalanul alámerülhet a hipermodern tévé és az általa közvetített archaikus képek közti szakadékba, tapasztalom, miféle álvilágokba surranhatunk a valódi elől, és hogy miféle ördögi kéjeket élhetünk át a pokolban,

ménye és az érzékek trükkje (miközben a Szépség mint Isten műve rehabilitálódik is), Gombrowicz viszont a Szépségben a megálapodott formát, vagyis az érettséget (a fejlődés dinamikájának elhalását) látja, ettől riad vissza, a kialakultól az alakulás nevében. Más okból akarja tehát megőrizni távolságát a természettől, mint az Egyház, a közös törekvés mégis jó érzéssel tölti el. A megegyezés és a különbözőség egysége felfedezhető az eszmefuttatás záró fordulatában is: „Döntő a számomra, hogy mind az egyház, mind pedig én az ember kettéválasztását követeljük, az egyház emberi és isteni tényezőkre osztja fel az embert, én életre és tudatra.” Miután a művészet, a filozófia és a politika egyoldalúan a konkrét, egységes, szerves, szó szerinti értelemben vett embert kutatta, „növekszik a szükséglet a megfoghatatlan ember iránt, aki az ellentétek játéka, antinómiákból feltörő szökökút, végtelen kompenzálódások rendszere. És aki ezt eszképzizmusnak nevezi, az nem egészen okos.”

Gombrowicz bírálja a lengyel katolicizmust, amiért praktikus céljait hajhászva túlon túl kényelmes és könnyű filozófiává laposodott, és így módon nagy károkat okozott a lengyel fejlődésnek. Visszavonulást hirdet a tragikus, a mély katolicizmusba, „mert ez ugyanarról a gondolati emóciálitástról tanúskodik, amely a féktelenül nekiszabadult világ láttán bennünk is feltör”. Mihelyt megfűjük a visszavonulás kürtjét, „a zseniális Krisztus a kezét nyújtja nekünk: ez a szellem mindenki másnál jobban megértette a visszavonulás titkát. A tanítás, amely lerombolta a Római Birodalmat, szövetségesünk a harcban, amelyet az általunk mostanság emelt és túlon túl magasra

natnak a termékeként fogta fel, amelyben éppen fellép, és ezt a lapos historizmust oly módon óhajtotta kiegyenlíteni, hogy mellérendelte a Történelmi Szükségyszerűség hiperracionalistának látszó, valójában misztikus fogalmát. Ez persze igen kényelmes eljárás volt, mert így módon a politika összes önkényes fordulatára rá lehetett ütni a Szükségyszerűség megszentelt pecsétjét, és így módon a Szükségyszerűség látszatába öltözött „a féktelenül nekiszabadult világ” összes rémsége, és a „túlon túl magasra törő építmények” egy emberfőlötti szellem, a Szükségyszerűség műveiként magasodtak elének. Valójában a „féktelenül nekiszabadult világ” a mi civilizációnkban úgy jöhetett létre, hogy szellemileg és erkölcsileg nem tudtunk lépést tartani tudományos és főként technikai fejlődésünkkel. A visszavonulás, amelyet Gombrowicz hirdet, csak azt jelentheti, hogy civilizációnkat összhangba kell hoznunk kultúránkkal, különben romba dőlhet világunk; kultúránkat pedig még több szállal kell odakötnünk pszichológiai és biológiai adottságainkhoz, vagyis fel kell fedoznünk ismét az „ellentétek játékát”, mely a történelmi és történelmen túli tapasztalatok és energiák között folyik, azt az „antinómiákból fel-

amelybe behajszolnak bennünket, vagy amelybe behajszolódnunk. És ha a szépségtől – az esztétizálás siralomvölgyi hazugságaitól – félek, ez azért van, mert rossz világban a szépség lefegyverzi a morált, értékes kiutat kínál a szenvedések és konfliktusok világából. Amikor hasonló hajlamokat, vonzalmakat és félelmeket fedezek fel magamban, mint amilyenekről Gombrowicz tudósít, azt is észreveszem, meghökkenve és elégtétellel, hogy amit ő a katolicizmushoz köt, azt én a marxizmushoz kapcsolom. Mindegy, milyen kizárólagosságra törő világértelmezésben nevelkedtünk: ha ennek humanisztikus gyökerei vannak, és ha fejlődésünk organikus, akkor úgy érkezhettek el a rokon felismerésekig, hogy ezeket ki-kí a saját előzményeire vezetheti vissza.

